

Kunkovács László

Bevehető-e a valóság?

Szociográfia, szociofotó, néprajzkutatás

■ A népeletet, vagyis az ország egy-egy vidékének, az ott élő embernek a tájjal mindig összefüggő megélhetési lehetőségeit több szakág vizsgálja: a néprajzkutatás mellett a szociográfia, a szociológia és az állapotokat fényképeken rögzítő, azt jobbító szándékkal felmutatni akaró szociofotó. Mindegyiknek nagy alkotó egyéniségei és példamutató produktumai voltak már a két világháború között. Értelmiségünk legjava – mind a fővárosban, mind a vidéken élők – igenis felelősséget éreztek az ország sorsáért. Tudtak a szociális egyenlőtlenségekről, keresték a fölemelkedés útjait. Mindez akarataik ellenére nagyrészt szándék maradt, mert jött a nagy világegés. Ha elkerülhettük volna a háborúba való belépést, vélhetőleg teret kap gondolkodóink sok-sok elképzelése a szegénység leküzdésére – egyetértésben az állami politikával, hiszen ennek voltak jelei.

Széles kör tudott a dunántúli uradalmak nincstelenjeinek nyomorúságos életéről, megrendítette őket Illyés Gyula *Puszták népe* című műve. Szabó Pálnak, aki zselércsaládból indult az ország keleti peremén, alapműve a *Talpalatnyi föld*, amely először *Lakodalom, keresztelő, bölcső* címmel jelent meg, Rövidebb áttekintése a *Szülőföldem, Biharország*.

Mezőkövesd környékének Szabó Zoltán volt a klasszikus szociográfusa. Örökbecsű munkái a *Tardi helyzet* és a *Cifra nyomorúság*. Együttérző feltáró kutatómunkát végeztek egy-egy térségben, keresve a kilábalás útjait.

Veres Péter révén Balmazújváros társadalma tárult föl korábban soha nem ismert mélységeig, egyetlen familia élete, minden, földszagú részletével. Ez *A Balogh család története* című, hatalmas munkája. Fontos kötete *Az Alföld parasztsága*, és kisebb könyve a *Szülőföldem, a Hortobágy mellyéke*. Nagy visszhangja volt Féja Géza: *Viharsarok* című művének. Erdei Ferenc – a *Futóhomok* meg egy sor azzal egyenértékű könyv írója, a későbbi földművelési miniszter – tudós kutatója volt az agrártársadalomnak.

A legmélyebbről indult, Békés megyének a bihari részén élt a mások nyájait legeltető pásztorfiú, Sinka István. Fölrázta a közvéleményt a *Vád* című verseskötete és szívemarkoló önéletrajzi regénye, a *Fekete bojtár vallo-másai*. Megismételhetetlen teremtmény volt ez a csodagyerek: első versét, papír híján, a csizmája szárára írta, és egy kisbárányért szerzett magának Petőfi-kötetet.

A népi írók mozgalmanak csak a legkiemelkedőbb személyiségeit említettük. Voltak értelmiségiek, mi több, paraszti életrajzírók is. A népi írók számon tartották egymást. A fővárosban Szabó Dezső hangja volt a legmeghatározóbb. *Egész látóhatár* című cikkgyűjteménye felelőségteljes töprengés az általa annyira szeretett parasztság felemelkedésének lehetőségeiről. De törekvéseit háttérbe szorította a világháború iszonyata: Budapest ostroma idején éhen halt egy óvóhelyen. Gyerekkori emlékem, hogy édesapám, Kovács Mátyás endródi iskolaigazgató éjjeliszekrényén folyton ott volt az *Egész látóhatár*. Ceruzával aláhúzogatta a fontos sorokat, hullámosan, ha vitakozott a szerzővel, és a lapszélre írta a véleményét.

A népi írók vonulata örök értéke irodalmunknak. Műveik kiadását szívügyének tartotta a Békés megyei születésű Püski Sándor. Sándor bácsi már eltávozott, de a Püski Könyvesház a mai napig kínálja a népi írók munkáit. Véletlenül se feledkezzünk meg a falukutatás nagy öregjéről, Újszászy Kálmán teológusprofesszorról, aki Sárospatakon élt, és a református egyházi gyűjteményt és könyvtárat kezelte. Büszke vagyok rá, hogy – mint a Magyar Távirati Iroda munkatársa – riportot készíthettem vele, és azután is jó szívvel volt irántam. Sárospatakon 1934-ben megjelent könyvecskéje alapmű. Mindmáig érvényes módszert ad a kezünkbe egy-egy vidék, falu, a társadalom bizonyos rétege mindennapjainak föltérképezéséhez.

Mindezek folytatása a Szépirodalmi Kiadó által indított *Magyarország felfedezése* című sorozat. Számomra a legemlékezetesebb kötetei: Varga Domokos: *Vizek*

könyve és Lázár István: *Kiált Patak vára* – ez utóbbi könyv Sárospatakot ismerteti, ahol minden a szabadságmozgalmakról szól meg Tokaj-Hegyalja természeti értékeiről, különleges ásványkincseiről. Merész és példamutató vállalkozás eredménye László-Bencsik Sándor *Történelem alulnézetben* című könyve. A szerző munkásembernek jelentkezett a csepeli gyáróriás szocialista brigádjába, és négy évig tette azt, amit a társai, barátai. Ettől lett a műve a lehető leghitelesebb. Munkája nem csak könyv formában volt sikeres, színpadi változatát a Thália játszotta.

A néprajzkutató számára még ezeknél is tanulságosabb Őrszigethy Erzsébet: *Asszonyok férfisorban* című kötete. A szerző korábban a *Pest Megyei Hírlap* újságírója volt – ez jót tesz egy szociográfusnak! A fővároshoz közel eső Galga-vidék agglomerációnak számít. Sok évtizede innen látták el friss zöldséggel a budapesti piacokat. A szoknyás asszonyok zöldpaprikával megtömött hátikosárral igyekeztek a Keleti pályaudvarról a „Bosnyákra”. A főváros tartotta életben ezeket a falvakat, miközben szemernyit sem adtak föl hagyományaikból. Körmeneteik, lakodalmaik pompázatosak. A férfiak a vasútnál szolgáltak vagy gyári munkásként ingáztak. Hazaérkezvén megetették a disznókat és fáradtan lefeküdtek. A szinte küszöbig érő fóliasátrak összes gondja az asszonyoké, de az adóügyek is, mivel ők voltak otthon. Rendkívül talpraesett és eszes asszonynép alakult ki ezen a tájon. Őrszigethy Erzsébet fölfedezése telitalálat.

A felsorolt szerzők műveit ismernie kell minden magyar etnográfusnak. Jó tanács, hogy utazzanak el ezekre a vidékekre – és nem csak oda! –, aztán bogozzák tovább a szálakat, tapasztalják meg a változásokat.

Az utóbbi években a *Magyarország felfedezése* könyvsorozat akadozik. Ne kerüljünk, nyilván kényelmi okokból is. Belekerült pár olyan kötet a sorozatba, ami nem felel meg a szociográfia műfajának. Újra kell gondolni a módszereket, és folytatni a sorozatot.

A *Hitel* irodalmi folyóirat 1992/4. számában a Dél-Alföld múltját kutató, időnként Szegedre utazó, magyarul is tudó Minamizuka Shingo japán professzor ezt a tanácsot adja nekünk: „Jó politika akkor szülehet – akár Magyarországon, akár Japánban –, ha a nép életének mély ismeretén nyugszik.” Hallgassunk rá, mert hasznos a messziről jövő rálátása a mi dolgainkra!

Térjünk rá az alcímben jelölt harmadik fogalomra, a néprajzkutatásra. Tudományágunk mibenlétét nem kell taglalnunk, annak viszont megvan az értelme, hogy a más tudományokkal való kapcsolódásait vizsgáljuk. Okulhatunk más szakágak módszereiből.

Az etnográfia az önismeret tudományaként született. Nem vált általánosan bevezetett iskolai tantárggyá, elmentében a földrajzzal, amit, ha megtanulunk, máris körvonalazódik, hogy egy adott vidék milyen életlehetőségeket kínál. Az egyetemeken viszont tanítják a néprajzot, és a tudományos munka a múzeumok és az akadémiai néprajztudományi intézet által régtől intézményesült. Ezek a műhelyek azonban kivédhetetlenül hivatalok is, annak előnyeivel, hátrányaival, szabályrendszerével.

Sorsom úgy alakult, hogy szellemi szabadfoglalkozásúként voltam néprajzkutató. Nem kellett korlátokkal számolnom, ami hallatlan előny. Olyan sokágúan vizsgálódhattam egy-egy faluban, ahogyan a helyzet adta. A gyűjtőfűzethez társítottam a fényképezőgépet, amelyet – idézve egy korai katalógusom szövegét – a látható világ birtokba vételének csodaszerszámaként akasztottam a nyakamba. A táskámban gyakran ott volt a magnetofon is. A kiküldetés fogalmát nem ismertem. Ha kellett, napokig lecövekeltem egy-egy helyszínen. Nem kértem, hogy a kedvemért produkáljanak valamit, hanem kívártam az alkalmat.

A filmes óhatatlanul is rendez. A fotográfus jól teszi, ha egyszerűen csak belesimul a közegbe, és akkor garantáltan hiteles. Egyszóval messze nagyobb horizonttal és eszköztárral kellene kutatni a „szigeteken”, a perifériákon még itt-ott létező utóéletét a hajdan kerekded népeletnek, hogy aztán ezekből a mozaikokból kirakosgassuk az összképet.

Hadd említsem meg az idén megjelent nyolcadik könyvemem. A *Nánási vásárok, nánási pásztorok* összetett műfajú szociográfia. Négy évtizede készült fotóimat társítottam az utóbbi években visszajárva megírt szövegemmel. A műfajok átjárhatóságát példázza a néprajz, a szociográfia és a fotóművészet között.

A néprajztudomány nyilvántart olyan kiválóságokat, akik képzett kutatók voltak, és szorgalmasan, tehetséggel fényképeztek is. Közülük Gönyei Sándor, Tagán Galimdzsán és Kovách Tivadar életműve a legjelentősebb, de ne feledkezzünk meg a pécsi Lantosné dr. Imre Mária – Lantos Miklós alkotópárosról, a szintén pécsi Körtvélyessy Lászlóról és az Erdélyben etnofotótáborokat is szervező Ádám Gyuláról.

A magam pályáján történt egy négyéves kísérlet néprajzi fotótáborra az 1980-as években. A Népművelési Intézet megbízott a tokaji nyári művésztáborok fotós szekciójának vezetésével. Jót tett a meghívottak sokféle előléte: volt köztünk néprajzi szakíró, muzeológus, történész, aki azóta folyóiratot szerkeszt Erdélyben, a Szigetközről gyönyörű könyvet készítő biológus, mesemon-

dó, kiadványszerkesztő, az MTI zalaegerszegi tudósítója és egy mindenre fogékony iparművész-növendék. A közeli Tiszaladány volt a témánk. Nyaranta két hétre oda telepedtünk, próbáltuk összeadni a privátfotógyűjtéssel kiegészített fényképezést és a klasszikus néprajzkutatást.

Rég meghaladott szemlélet, hogy egy múzeumi képarcívum célja az legyen, hogy ha bejön valaki, keresgélhessen és vásárolhasson belőle. Ez a szolgáltatásjelleg afféle alapfok. A gyűjtemény egy-egy szegmensét rég föl kellett volna dolgozni, tematikusan vagy alkotók szerint kötetekké formálva. A jelenlegi felállítás ilyen formátumú muzeológust nem nevel ki. Kivétel a Néprajzi Múzeum fotótárából Fogarasi Klára: *Régi világ falun* című kötete és a Szuhay Balázs szerkesztette *Cigány-kép – roma-kép* című, világszép katalógus.

A szociofotó előtt szólnom kell egy másik műfajról és stílusról, amiben Magyarország a világ élvonalába tartozott. A fényképezés találmányát 1839-ben jelentették be Párizsban, s meglepően rövid idő alatt hazánkban is lettek kvalitásos művelői. A két háború között példaadó volt a magyaros stílus, amelynek nevét ideje lenne magyar stílusra módosítani.

A magyar stílust képviselő fotóművészeink nagyon szerethető képeket alkottak. A megszokottnál messze merészebb megvilágítást – az ellenfényt – keresve fényképeztek. Gyakran alkalmazták a lendületes képeket eredményező átlós kompozíciót. A falusi élet felé fordultak. Igaz, hogy inkább a népviseletekre, az ünnepnapokra voltak kíváncsiak és kevésbé a hétköznapi életre, mert azt nem tekintették hálás témának. De nem is tehetek mást, mert főhivatású fotóművész nem lévén, szabadidő-tevékenységként, csupán munkaszüneti napon lehetek terepen. Ilyenkor, a paraszti élet rendje szerint, senki nem dolgozott, viszont a hetedik napnak megadta a módját. Igazságtalan lenne ezért megróni a fotográfusokat.

Nagy nevek fémjelzik a magyar stílust, és megdöbbenően sokan arattak nemzetközi sikereket. Máig tanulságos Dulovits Jenő *Így fényképezek* című könyve és több korabeli album. Közülük Balogh Rudolf nevét sokan ismerik, mert róla nevezték el a fotóművészek legmagasabb szakmai díját.

Számomra nagyon emlékezetesek a következő művészfotók az 1930-as évekből: Balogh Rudolf: *Matyó menyecske nyitott tűzhellyel* és *Hídi vásár*, Csörgeő Tibor: *Piacra*, Szöllősy Kálmán: *Facipős, sulykolva mosó asszonyok*, Dulovits Jenő: *Tarlóhántás*, Vadas Ernő: *Tutajosok*.

Egy másik különös sziget a két háború közötti magyar fotográfia történetében a szociofotó. Művelői nem voltak sokan, ám pusztá jelentkezésük a néprajzkutató számára

igen tanulságos, afféle figyelmeztető jelenség. Tény, hogy művészi kvalitásban elmaradtak a magyar stílus követőitől, de hiszen nem a művészkedés volt a céljuk, hanem a társadalom árnyoldalainak bemutatása. Sajnos a szociofotó nem teljesedett ki azzal, hogy jegyzeteket is készítettek volna. Elemi igényünk lenne megtudni, hol vagyunk, kit ábrázol a kép és miért került az illető ebbe a helyzetbe.

A szociofotós vonulatban van egy üdítő kivétel, ami követhető lehetett volna. Móricz Zsigmond előszavával és Boldizsár Iván szövegeivel jelent meg 1940-ben a *Tiborc* című album, amelyben Kálmán Kata huszonnégy portréfotóját sorakoztatják föl szegény asszonyokról, szegény emberekről. Van köztük egy zsiros kenyeret majszoló fiúcska is. Ennyi idő távlatából az arcok – maga a történelem. Vagy mégsem az, csak közelítés? Beletemetkezünk a képekbe. A bajszos öreget talán túl közel hajolva örökölték meg. Az az érzésünk, jobb létért rimánkodik a szerencsétlen. A gyári munkásokról sem feledkeztek meg a kötet szerkesztésekor, láthatunk egy micisapkás férfit is. A képek melletti leírások nem rövidek, de nem is elég részletesek ahhoz, hogy mai igényeink szerint megtudhassuk a legfontosabbakat.

Milyen próbálkozások történtek a szociofotózás folytatására? Az 1980-as évek elejétől a jugoszláv határhoz közel eső Nagybaracsán egy évtizeden át volt szociofotó-tábor. Egyszer-egyszer odalátogatott a *Forrás* című folyóirat főszerkesztője is. Előadást tartott, de az íróember ezt a műágot nem értette, a tábor vezetői pedig nem tartották szükségesnek, hogy előzetes olvasottsága legyen a meghívottaknak. Módszert adott volna, ha átforgatják a bajai múzeum Észak-Bácskával foglalkozó, remek kiadványait.

A fotóművészek igyekeztek mindenhová bekukkantani, a pusztá láttelelnél mívesebb képeket készíteni. Sajnos él egy téves jó tanács: ha odapottyansz valahová, rögtön menj a kocsmába, ott mindent megtudhatsz a faluról. Az italboltot afféle csomópontnak gondolni a szememben vörös posztó. A patinás világban voltak gazdakörök, iparoskörök, olvasókörök. Egy komoly gazda be nem tette volna a lábát a kocsmába, ha bor kellett az asztalra, elküldte a szolgálólányt.

A törekvés, hogy fotóval szociográfiai összképet adjanak egy-egy faluról, utóbb is felbukkan.

A Hatvantól délre eső, népviseletéről, vallásosságáról és különleges népszokásairól híres Boldogon is volt 2004-ben szociofotós tábor, igazán jeles fotóművészekkel. Itt is igyekeztek mindenről (?) fotót készíteni, még a víztorony tetejére is fölmásztak, de a végeredmény mégsem adta ki a falu lényegét. Nem bontottak ki olyan

nagy összefüggéseket, mint Őrszigethy Erzsébet e tájról készült szociográfiája.

Hódmezővásárhelyen hosszú éveken át, hangzatosan szimpóziumnak nevezve, ugyancsak voltak fotóstáborok, ahová az jöhetett, aki jelentkezett, legyen az reklámfotós vagy aktfényképezésben jeleskedő. Évente tematikát kaptak. Kezdetben a még nyomaiban megmaradt vásárhelyi tanyavilág volt a feladat. Jó képek születtek, de azok nem kapcsolódtak össze szövetté. A tanulság: fotográfus, hiába vagy tehetséges, ezekhez a műfajokhoz tanulni kell.

Ilyen előzmények után – csodák csodája – két, kiemelkedő kortárs fotóművész életművének rendkívüli, a szociofotó műfajba sorolható alkotásáról szólhatunk.

Korniss Péter 1978-tól egy évtizeden át fotografálta a vándormunkásokat, velük ingázott a hétvégi „fekete vonaton”. Emblematikus képe, amikor a nagyvárosban, a járda szélén, ebédidőben szalonnát süt sorozatának főszereplője, a tisztaeszlári kubikos, Skarbit András. Korniss Péter *A vándormunkás* című könyve tanítani való remeklés.

Hasonlóan nagy és igényes vállalkozás Benkő Imréé. Ő az acélmű tönkrementé utáni Ózdot és a munkások sorsát fotografálta sok-sok éven át. Partra vetett halként élt akkor egész Ózd, hiszen megfosztották a létalapjától. Örökre belénk vésődik Csirmaz Miklós remekművű portréja, aki fölneéz a feje fölött magasodó üzemcsarnok vasvázára. A „Tiéd a gyár” felkiáltójele a kép révén kérdőjelle válik bennünk, hiszen az elgyötört arc sugallja: itt hagyta az ifjúságát, ennek lett az áldozata. Évtizedek után a fotóművészet tudott végre ekkora humánummal beszélni az úgynevezett munkásosztályról.

Sokan ostromoljuk ezt a várat, a magyar valóságot: a társadalomtudományok, az irodalom és a látható világot idehozó fotográfia. Az ostromnak nem jutunk a végére, mert a megismerés nem véges. Ezért gyönyörű.

IRODALOM – a megemlített szociográfiai köteteken túl

ALBERTINI Béla: *A magyar szociofotó története. A kezdetektől a második világháború végéig*. Szerk. KOLTA Magdolna, Bp., Magyar Fotográfiai Múzeum, 1997

BAKI Péter: *Kiválasztott fényképek. Magyar Fotóművészek Szövetsége 1956–2006*. Bp., Magyar Fotóművészek Szövetsége 2006

BENKŐ Imre: *Acélváros. Ózd, 1987–1995*. Bp., Pelikán, 1996

BENKŐ Imre: *Acél-Mű. Fotóesszé. Ózd, 1986–2016*. Bp., Benkő Imre Fotóarchív, 2017

BOLYKINÉ FOGARASI Klára: *Régi világ falun. A századfordulót követő évtizedek fotográfiái*. Bp., Helikon, 1996

Cigány-kép – roma-kép. A Néprajzi Múzeum „Romák Közép-és Kelet-Európában” című nemzetközi kiállításának képeskönyve. Szerk. SZUHAY Péter, Bp., Néprajzi Múzeum, 1998

DULOVITS Jenő: *Így fényképezek*. Bp., Műszaki, 1957

Kálmán Kata munkássága. Szerk. KERÉKGYÁRTÓ István, Bp., Corvina, 1981

KÁLMÁN Kata: *Tiborc. Kálmán Kata fényképei: MÓRICZ Zsigmond és BOLDIZSÁR Iván írása*. Bp., Corvina, 1987 (az 1940. évi kiadás hasonmás kiadása)

KINCSES Károly: *A magyaros stílus. Mítosz vagy siker*. Kecskemét, Magyar Fotográfiai Múzeum, 2001

KORNISS Péter: *A vándormunkás. Fényképregény*. Bp., Mezőgazdasági, 1988

KUNKOVÁCS László: *Nánási vásárok, nánási pásztorok*. Bp., Püski, 2018.

LAIK Eszter: *Mivé lett a szociográfia? = Irodalmi Jelen*, 2012. máj. 16.

<https://www.irodalmijelen.hu/05242013-1544/mive-lett-szociografia>

SHINGO, Minamizuka: *A magyar népi mozgalom japán szemmel* [ford. nélkül] = *Hitel*, 1992, 4. sz., 4–6.

SIMON Mihály: *Összehasonlító magyar fotótörténet*. Kecskemét, Magyar Fotográfiai Múzeum, 2000

ÚJSZÁSZY Kálmán: *A falu. Útmutatás a magyar falu tanulmányozásához*. Sárospatak, Református Főiskola, 1934

VAJDA Ernő: *Balogh Rudolf munkássága*. Bp., Corvina, 1969